ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Орлов Ілля Павлович

УДК 347.65/.68

ПРАВОЧИНИ В СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ, МВС України

Науковий керівник — доктор юридичних наук, професор **Мічурін Євген Олександрович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільного права та процесу

Офіційні опоненти: — доктор юридичних наук, професор **Шишка Роман Богданович,** Міжрегіональна фінансово-юридична академія (м. Ірпінь), завідувач кафедри цивільного та господарського права;

кандидат юридичних наук, доцент **Венедіктова Ірина Валентинівна,** Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться __ _____ 2013 р. о __ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий ____ _____ 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради **В. О. Серьогін**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За Цивільним кодексом України 2003 р. значно розширюються диспозитивні засади в регулюванні особистих немайнових та майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Це стосується і регулювання майнових відносин при спадкуванні майна, перш за все, за законом. Йдеться, зокрема, про можливість зміни черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування шляхом укладення між ними відповідного договору. Крім того, спадкоємцям за законом надане право укладати угоди щодо зміни розміру частки когось із них у спадщині. ЦК України передбачає також можливість укладення спадкового договору, який взагалі був невідомий радянському спадковому праву.

Розширилось коло та зміст правочинів, що вчинюються при спадкуванні за заповітом. Це пов'язане як із закріпленням в ЦК України нових видів заповіту, так і з можливістю укладення договору на управління спадщиною, а також договорів про призначення виконавця заповіту.

Утім необхідно констатувати, що законодавство недостатньою мірою відповідає потребам регулювання відносин, що досліджуються. ЦК України та Закон України «Про нотаріат» містять тільки норми загального порядку. У зв'язку з цим склалася неоднакова правозастосовна практика щодо укладення та виконання правочинів при спадкуванні.

Правочини у сфері спадкового права не були піддані прискіпливому науковому дослідженню. На рівні дисертацій лише роботи С. В. Мазуренко та Н. П. Шами частково стосувалися цих проблем. Хоча наукові статті В. В. Васильченка, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Є. О. Рябоконя, Ю. О. Заіки, Є. О. Мічуріна є корисними і стосуються окремих аспектів цих проблем.

Таким чином, згадані вище проблеми не можна вважати вирішеними на доктринальному рівні, оскільки дослідженнями наукових попередників вони повною мірою не охоплювалися.

Зазначені та інші чинники зумовлюють необхідність системного дослідження правочинної сутності відносин у сфері спадкового права, здійснення класифікації правочинів (договорів), що вчиняються при спадкуванні майна, а також їх ретельному аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з розділом 2 Концепції наукової

діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ на 2011–2014 роки. Робота виконана з урахуванням положень Національної доктрини розвитку освіти, затвердженої Указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002.

Мета і задачі дослідження. Метою даного дослідження є з'ясування цивільно-правової сутності правочинів у сфері спадкування.

Для досягнення поставленої дослідницької мети необхідно вирішити наступні задачі:

- визначити стан наукової розробленості досліджуваних проблем;
- з'ясувати юридичну природу правочинів, впроваджених до спадкової сфери, їх умови (зміст), форму та порядок укладення;
- надати узагальнення визначення правочинів в сфері спадкового права та виділити їх ознаки;
- виявити сутність та зміст правовідносин, що виникають у зв'язку зі зміною черговості одержання права на спадкування;
- з'ясувати місце спадкового та інших договорів у системі цивільного права та розкрити їх юридичну характеристику.

Об'єктом дослідження відповідно до сформульованої теми та задач дисертаційного дослідження є цивільно-правові відносини, що виникають у зв'язку зі спадкуванням.

Предметом дослідження є правочини у сфері спадкового права.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження використовувались загальнонаукові і спеціальні методи.

Загальнонауковий діалектичний метод застосовано у ході всього дослідження шляхом диференціації та виявлення відмінних рис спадкових відносин у сучасності та за радянських часів, а також у зарубіжних країнах.

Спеціальними науковими методами дослідження є: метод порівняльного правознавства, логіко-семантичний та історико-правовий метод.

Метод порівняльного правознавства дозволив виявити схожі та відмінні підходи у вирішенні аналогічних правових проблем, розглянутих у межах дисертаційного дослідження, у Російській Федерації, Німеччині, Австрії, Франції та деяких інших країнах. За допомогою методу порівняльного правознавства були вироблені пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства стосовно регулювання правочинів у сфері спадкування з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Застосування логіко-семантичного методу дозволило

сформулювати ряд визначень і понять, зокрема, поняття правочинів у сфері спадкового права.

Історико-правовий метод застосовувався при дослідженні процесів становлення та розвитку законодавства, яке регулює вчинення правочинів у сфері спадкового права.

Наукова новизна одержаних результатів. Проведене дисертаційне дослідження дозволяє сформулювати наступні положення наукової новизни:

уперше:

– надане визначення правочину в сфері спадкового права як дії особи, спрямованої на набуття, зміну або припинення спадкових прав та обов'язків, що вчиняється з приводу майна, яке може перейти у спадщину.

– виділені наступні ознаки правочинів в сфері спадкового права: 1) вчиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи-спадкодавця; 2) мають переважно особистий характер; 3) вчиняються з приводу майна, яке може перейти у спадщину; 4) обмежені у часі певним строком, тобто мають строковий характер; 5) мають визначений перелік, що означає можливість вчинення правочину, що зазначений у книзі шостій ЦК України.

– здійснена класифікація правочинів у сфері спадкового права за двома критеріями – видом спадкування та правовою спрямованістю правочину. За першим критерієм правочини поділяються на дві групи в залежності від виду спадкування – 1) правочини при спадкуванні за заповітом (складення заповіту, його зміна та скасування; договір про виконання заповіту; правочин про призначення виконавця заповіту; правочин про підпризначення виконавця заповіту; згода особи бути призначеною виконавцем заповіту; договір управління спадщиною та договір охорони спадкового майна, що укладається виконавцем заповіту) та 2) правочини при спадкуванні за законом (правочини, спрямовані на зміну черговості одержання права на спадкування та правочини, спрямовані на зміну частки у спадщині спадкоємцями за законом).

За критерієм правової спрямованості дій спадкоємців правочини в сфері спадкування поділяються на правочини, спрямовані на прийняття спадщини (фактичне, формальне та автоматичне прийняття спадщини) та правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини (загальна та направлена відмова від прийняття спадщини).

удосконалено:

– положення про правову природу відносин, що виникають у зв`язку з встановленням заповідального відказу та заповідального

покладення. У разі встановлення заповідального покладення, відносини виникають з одностороннього правочину – заповіту.

– положення про те, що набувачем у спадковому договорі є лише повністю дієздатна фізична особа. Причому допускається множинність осіб на стороні набувача у спадковому договорі. У такому випадку набувачі, у разі смерті відчужувача, набувають майно, що є предметом спадкового договору, на праві спільної власності.

дістало подальший розвиток:

– положення про те, що заповіт за загальним правилом не є умовним правочином. Виключенням з цього є встановлена ст. 1242 ЦК України можливість складення заповіту з умовою.

– положення про те, що строк для прийняття спадщини не може бути віднесений ні до присікальних, ні до давнісних строків, а представляє собою спеціальний строк, що діє у межах регулювання спадкових правовідносин.

– положення про те, що спадковий договір є одностороннім, консенсуальним, оплатним. Доводиться, що спадковий договір має два предмети: основний (майно відчужувача, стосовно якого укладається договір) та додатковий (дії набувача на виконання особистого розпорядження відчужувача). Спадковий договір пропонується віднести до групи договорів про передачу майна у власність.

– положення, що правом вимагати виконання спадкового договору наділені: 1) відчужувач (за життя); 2) особа, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача; 3) нотаріус за місцем відкриття спадщини у разі відсутності виконавця спадкового договору; 4) третя особа, на користь якої укладено спадковий договір.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані як у доктрині цивільного права, так і для подальшого удосконалення цивільного законодавства України. Теоретичні висновки, здобуті у ході дослідження, можуть використовуватися у судовій та іншій юридичній практиці.

Основні положення роботи можуть бути враховані при підготовці підручників і навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів, а також при розробці відповідних курсів навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і пропозиції, що містяться у дисертації, доповідались і обговорювались на науково-практичній конференції, посвяченій пам'яті проф. О. А. Пушкіна «Проблема юридичної особи у цивільному праві України» (м. Харків, 2004 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 3 наукових статтях, опублікованих у виданнях, визнаних ВАК України фаховими для юридичних наук, а також у тезах виступу на науково-практичній конференції.

Структура дисертації обумовлена метою та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають тринадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який складається з 220 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 216 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність досліджуваної теми, визначається об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, висвітлюється наукова новизна та формулюються основні положення, що виносяться на захист, визначається практичне значення одержаних результатів, їх апробація, вказуються публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Загальна характеристика правочинів у сфері спадкового права» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 *«Поняття, ознаки та роль правочинів в сфері спадкового права»* автор виділяє наступні ознаки досліджуваних правочинів: 1) вчиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи – спадкодавця; 2) мають переважно особистий характер; 3) вчиняються з приводу майна, яке може перейти у спадщину; 4) обмежені у часі певним строком, тобто мають строковий характер; 5) мають визначений перелік, що означає можливість вчинення правочину, що зазначений у книзі шостій ЦК України.

Надається наступне визначення правочинів в сфері спадкового права: «правочин в сфері спадкового права – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення спадкових прав та обов'язків, що вчиняється з приводу майна, яке може перейти у спадщину».

Правочини у сфері спадкового права відіграють вирішальне значення у виникненні та розвитку спадкового правовідношення. Як юридичні факти, такі правочини є підставою виникнення спадкового правовідношення, тобто забезпечують перехід майна від спадкодавця до спадкоємців. Без досліджуваних правочинів стає взагалі неможливим спадкування. Крім того, вчинення правочинів у сфері спадкового права направлено на охорону інтересів спадкоємців.

У підрозділі 1.2 *«Класифікація правочинів у сфері спадкового права»* відзначається, що класифікувати правочини у сфері спадкового права означає здійснити поділ таких правочинів за певними критеріями. За видом спадкування правочини пропонується класифікувати на правочини при спадкуванні за заповітом та правочини при спадкуванні за законом.

В свою чергу, *правочини при спадкуванні за заповітом* можна класифікувати, в залежності від їх спрямованості, на правочини, що спрямовані на реалізацію спадкодавцем права на заповіт (правочини щодо складення заповіту, скасування та зміни заповіту) та правочини, спрямовані на виконання заповіту (договір про виконання заповіту; правочин про призначення виконавця заповіту; правочин про підпризначення виконавця заповіту; згода особи бути призначеною виконавцем заповіту; договір управління спадщиною та договір охорони спадкового майна, що укладаються виконавцем заповіту.

До групи *правочинів при спадкуванні за законом* відносяться правочини, спрямовані на зміну черговості одержання права на спадкування та правочини, спрямовані на зміну частки у спадщині спадкоємця за законом.

За правовою спрямованістю дій спадкоємців правочини в сфері спадкового права можна класифікувати наступним чином:

1) правочини, спрямовані на прийняття спадщини. У роботі виділяються три способи прийняття спадщини: фактичне; формальне; автоматичне;

2) правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини. До таких правочинів відноситься відмова від прийняття спадщини. У свою чергу, відмова від прийняття спадщини поділяється на загальну та направлену.

Особливе місце у сфері спадкування належить спадковому договору та договорам, які укладаються нотаріусом (органом місцевого самоврядування) з метою охорони спадкового майна та управління спадщиною. Автор роботи доходить висновку, що спадковий договір важко віднести до виділених груп правочинів у сфері спадкового права, що пов'язане з його специфікою. Проте, розміщення цього договору у Книзі 6 ЦК України, а також тісний зв'язок зі смертю однієї із сторін – відчужувача, зумовлює дослідження спадкового договору в межах цієї роботи.

Розділ 2 «Правочини при спадкуванні за заповітом та за законом» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Право на заповіт. Заповіт як правочин, його зміст та види»* підкреслюється, що право на здійснення заповіту є одним із проявів загальної цивільної правоздатності фізичної особи, елементом її правового статусу, її суб'єктивним правом. Доводиться, що емансиповані неповнолітні мають право скласти заповіт.

У роботі піддається критиці позиція, що зміст заповіту можуть становити лише розпорядження немайнового характеру та вказується на можливість сполучення у заповіті як розпорядчих елементів, так і зобов'язальних. При цьому розпорядчі елементи, основний з яких – призначення спадкоємців, значно переважають. Переважна кількість заповітів взагалі не містить розпорядження зобов'язального характеру. За загальним правилом заповіт не відноситься до умовних правочинів. Виключенням з цього є встановлена у ст. 1242 ЦК України можливість вчинення заповіту з умовою, що можна віднести до умовних правочинів.

Форма та вид заповіту не є однаковими поняттями. Форма заповіту – спосіб вираження волі, що залежить від двох чинників: суб'єкту посвідчення заповіту і порядку здійснення самої процедури. Напроти, вид заповіту напряму пов'язаний з його змістом. Зовнішній прояв волі, поведінка суб'єкта, що складає волевиявлення, завдяки якій зміст волевиявлення може дійти до інших суб'єктів, і визначається поняттям форми. Дисертант виділяє два критерії поділу заповітів на групи залежно від форми цього правочину. За критерієм процедури посвідчення заповіти поділяються на: 1) простий заповіт; 2) заповіт при свідках; 3) секретний заповіт. За критерієм суб'єкту посвідчення заповіти класифікуються на такі: 1) нотаріальні; 2) службові; 3) консульські.

За змістом заповіти поділяються на такі: 1) заповіт з умовою; 2) заповіт з підпризначенням спадкоємця; 3) заповіт з встановленням сервітуту; 4) заповіт з встановленням заповідального відказу; 5) заповіт з встановленням заповідального покладення; 6) заповіт з призначенням виконавця заповіту; 7) заповіт з підпризначенням виконавця заповіту. За суб'єктним складом обґрунтована класифікація на: 1) особистий заповіт; 2) заповіт подружжя.

Умова у заповіті з умовою має подвійну правову природу, оскільки є одночасно видом заповідального розпорядження і підставою виникнення правовідношення спадкування за заповітом (юридичним фактом).

При встановленні заповідального відказу спадкове правонаступництво (сингулярне або будь-яке інше) не виникає. Зобов'язання з заповідального відказу слід віднести до недоговірних

зобов'язань, які виникають із односторонніх правочинів, оскільки йому притаманні особливості зобов'язань такого роду. Автор роботи доходить висновку, що заповідальне покладення не породжує зобов'язання.

Визначаючи правочини щодо скасування та зміни заповіту (підрозділ 2.2 *«Правочини щодо скасування і зміни заповіту»*) дисертант доходить висновку про встановлення двох способів, за допомогою яких заповідач може скасувати заповіт, а саме: 1) скласти новий заповіт, який скасовує попередній; 2) скасувати заповіт шляхом учинення самостійного одностороннього правочину – скасування заповіту. При цьому зміна заповіту здійснюється лише складенням нового заповіту.

У підрозділі 2.3 *«Правочини при виконанні заповіту»* наголошується на тому, що значення інституту виконання заповіту полягає у точному та своєчасному виконанні волі заповідача. Автор підтримує позицію, що у випадку призначення виконавця заповіту, який дає згоду на таке призначення в момент посвідчення заповіту, укладається договір між ними. Договірний характер мають також відносини з виконання заповіту у разі призначення виконавця спадкоємцями на підставі ч. 2 ст. 1287 ЦК України. Предметом договору про виконання заповіту є реалізація волі спадкодавця, вираженої в заповіті, після відкриття спадщини. Якщо ж заповідач призначив виконавця заповіту у секретному заповіті, то навіть після надання останнім згоди на таке призначення, відносини матимуть недоговірний характер, а відповідне розпорядження заповідача та вказана згода за своєю правовою природою є односторонніми правочинами. У випадку підпризначення виконавця заповіту, мають діяти загальні правила призначення цього суб'єкту. Дисертант доходить висновку, що за своєю юридичною природою згода особи на призначення її виконавцем заповіту є правочином, оскільки направлена на виникнення у виконавця заповіту прав та обов'язків (повноважень). Такий правочин є одностороннім, адже не вимагає зустрічного волевиявлення інших осіб, зокрема, спадкоємців.

Разом з тим наголошується, що призначення виконавця заповіту за рішенням суду та постановою нотаріуса за своєю юридичною природою не є правочинами, адже виникають з публічно-правових відносин, хоча й виступають елементами юридичного складу.

Підрозділ 2.4 *«Правочин щодо зміни черговості одержання права на спадкування за законом»* присвячений відповідному договору, що укладається між спадкоємцями тієї черги, що закликається до спадкування, з однієї сторони, та спадкоємцями наступної – з другої.

Сторонами договору про зміну черговості одержання права на спадкування можуть бути лише фізичні особи, визначені хоча б у одній з черг спадкоємців за законом. Дисертантом визначається предмет такого договору – закликання до спадкування спадкоємця наступної черги, який за загальним правилом черговості не має право на спадкування. В роботі обґрунтовано, що договір про зміну черговості є нетиповим, адже знаходиться за межами існуючих договірних типів.

Розділ 3 «Правочини, спрямовані на здійснення права на спадщину». У підрозділі 3.1 *«Правочини, спрямовані на прийняття спадщини»* відзначається, що під правочином, спрямованим на прийняття спадщини, розуміється одностороння дія особи, що закликається до спадкування, в якій виражається її воля на отримання спадкової маси. Зазначено, що ЦК України, регулюючи спадкові правовідносини, встановлює систему прийняття, оскільки передбачає вчинення спадкоємцем певних дій юридичного чи фактичного характеру для прийняття спадщини. Прийняття спадщини за своєю правовою природою є одностороннім правочином, що має зворотну силу. Обґрунтована позиція, що строк для прийняття спадщини не може бути віднесено ні до присікальних, ні до давнісних строків. Дисертант погоджується з позицією, висловленою К. Б. Ярошенко щодо віднесення строку для прийняття спадщини до спеціального строку, який діє у сфері регулювання спадкових правовідносин.

Підрозділ 3.2 *«Правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини»* присвячений відмові від прийняття спадщини. Обґрунтоване положення про наявність двох способів такої відмови, а саме – подання відповідної заяви нотаріусу та невчинення дій щодо прийняття спадщини. Утім, з останнього є виключення – малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо не заявили про відмову від неї.

Законом обмежено вчинення правочину, спрямованого на відмову від прийняття спадщини на користь інших осіб, наступними чинниками: спадкоємець має право відмовитися від прийняття спадщини лише на користь осіб, визначених у ст. 1274 ЦК України; спадкоємець позбавлений можливості відмовитися від прийняття спадщини на користь особи, позбавленої спадщини в заповіті або на користь спадкоємця, який усунений від права на спадкування; особа, яка має право на обов'язкову частку, не має права відмовитися від прийняття спадщини на користь іншої особи.

Спільною ознакою правочинів, спрямованих на здійснення права на спадщину, визнається можливість їх відкликання протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Це зумовлено як загальним розширенням диспозитивних засад регулювання спадкових правовідносин, так і одностороннім характером досліджуваних правочинів.

Розділ 4 «Спадковий договір» складається з п'яти підрозділів та присвячений характеристиці спадкового договору. У підрозділі 4.1 *«Поняття спадкового договору та його місце в системі цивільно-правових договорів»* обгрунтовується позиція про те, що спадковий договір є одностороннім, консенсуальним, оплатним, алеаторним (ризиковим) договором. Дисертант доходить висновку, що спадковий договір має два предмета: основний (майно відчужувача, стосовно якого укладається договір) та додатковий (дії набувача на виконання особистого розпорядження відчужувача), у зв'язку з чим спадковий договір пропонується віднести до групи договорів про передачу майна у власність. Істотною умовою спадкового договору є умова про предмет. Крім того, істотними умовами досліджуваного договору визнаватимуться інші умови, на включенні яких до змісту договору наполягає хоча б одна сторона.

Підрозділ 4.2 *«Сторони спадкового договору»* присвячений суб'єктному складу цього договору. Встановлено, що суб'єктний склад спадкового договору визначається за правилами договірного, а не спадкового права, адже суб'єктами спадкових правовідносин є спадкодавець (заповідач) та спадкоємці. Спадковий договір може бути укладений через представника, який діє за довіреністю або на підставі закону. Разом з цим, набувачем у спадковому договорі може виступати лише повністю дієздатна фізична особа. Доводиться, що набувачем у спадковому договорі може виступати виключно юридична особа приватного права.

Автором дисертації висловлюється позиція про те, що окремі положення глави 88 ЦК України «Виконання заповіту» можливо застосувати до відносин, що виникли у зв'язку із призначенням особи, яка контролюватиме виконання спадкового договору після смерті відчужувача. В той же час, правовий статус останньої неоднаковий із статусом виконавця заповіту, який є передусім учасником спадкових правовідносин.

Допускається множинність осіб на стороні набувача у спадковому договорі. У такому випадку набувачі, у разі смерті відчужувача, набувають майно, що є предметом спадкового договору, на праві спільної часткової власності, якщо договором не буде встановлено

інше. У роботі відзначається можливість укладення спадкового договору на користь третьої особи.

У підрозділі 4.3 *«Права та обов'язки сторін спадкового договору»* дисертант відзначає, що дії, які повинен вчинити набувач за спадковим договором, мають відповідати наступним вимогам: такі дії мають бути чітко визначені та максимально конкретизовані; правомірними, тобто такими, що прямо не суперечать закону або моральним засадам суспільства; встановлення періодичності вчинення дій, що складають зміст обов'язку набувача. Правом вимагати виконання спадкового договору наділені: 1) відчужувач; 2) особа, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача (виконавець спадкового договору); 3) нотаріус за місцем відкриття спадщини у разі відсутності виконавця спадкового договору; 4) третя особа, на користь якої укладено спадковий договір.

На відчужувача не покладено обов'язок передати майно, що виступає предметом спадкового договору, у власність набувача, оскільки право власності на таке майно виникає у набувача автоматично з моменту смерті відчужувача та не потребує додаткових дій фактичного або юридичного характеру. В роботі обґрунтовується положення про недоцільність призначення виконавця спадкового договору у випадку укладання такого договору на користь третьої особи. Відчужувач у спадковому договорі наділений правом вимагати від набувача виконання дій, що становлять зміст обов'язку останнього та призначати виконавця спадкового договору.

У підрозділі 4.4 *«Виконання спадкового договору»* доведено, що до відносин, які виникають у зв'язку із виконанням спадкового договору, не може бути застосоване загальне положення ст. 531 ЦК України про дострокове виконання зобов'язання. Враховуючи односторонній характер спадкового договору, його виконання пов'язане з діями лише однієї сторони – набувача, а відтак виконання спадкового договору можна визначити як виконання набувачем покладеного на нього обов'язку. Виконання спадкового договору є складним юридичним вчинком, який має накопичувальну послідовність. Дисертант відзначає, що до виконання спадкового договору застосовуються принципи реального та належного виконання зобов'язання. Виділяються два способи виконання спадкового договору: 1) виконання спадкового договору в добровільному порядку; 2) примусове виконання спадкового договору на підставі судового рішення. Виконання спадкового договору може забезпечуватися не лише спеціальними способами (ч. 2 ст. 1307 ЦК України), а й загальними, передбаченими у главі 49 ЦК України.

Автор роботи доходить висновку, що передоручення набувачем у спадковому договорі виконання розпоряджень відчужувача іншій особі можливе лише за згодою відчужувача.

У підрозділі 4.5 *«Розірвання спадкового договору»* дисертант зробив висновок, що спадковий договір може бути розірваний як за спеціальними підставами, що містяться у ст. 1308 ЦК України в односторонньому порядку за рішенням суду, так і за згодою сторін (ч. 1 ст. 651 ЦК України).

Для розірвання спадкового договору за ч. 2 ст. 1308 ЦК України правове значення для суду має лише неможливість виконання спадкового договору. Які причини суб'єктивного чи об'єктивного характеру призводять до неможливості виконання розпоряджень відчужувача, правового значення не має. В роботі обґрунтоване положення про те, що правом на звернення до суду із позовом про розірвання спадкового договору має бути наділена і особа, призначена відчужувачем контролювати виконання спадкового договору.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, пов'язаного з особливостями вчинення правочинів у сфері спадкового права. Результати дослідження зводяться до наступних основних положень:

1. Правочин в сфері спадкового права – це дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення спадкових прав та обов'язків, що вчиняється з приводу майна, яке може перейти у спадщину. Обґрунтовано наступні ознаки правочинів у сфері спадкового права: вчиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи-спадкодавця; мають переважно особистий характер; вчиняються з приводу майна, яке може перейти у спадщину; обмежені у часі певним строком, тобто мають строковий характер; мають визначений перелік, що означає можливість вчинення правочину, що зазначений у книзі шостій ЦК.

2. Класифікувати правочини у сфері спадкового права означає здійснити поділ таких правочинів за певними критеріями (підставами). Виділяються два критерії поділу правочинів. За першим кваліфікаційним критерієм – видом спадкування – правочини поділяються на дві групи в залежності від виду спадкування – 1) правочини при спадкуванні за заповітом та 2) правочини при спадкуванні за законом.

До першої групи правочинів відносяться правочини, що спрямовані на реалізацію спадкодавцем права на заповіт (складення

заповіту, його зміна та скасування) і правочини, що спрямовані на виконання заповіту (договір про виконання заповіту; правочин про призначення виконавця заповіту; правочин про підпризначення виконавця заповіту; згода особи бути призначеною виконавцем заповіту; договір управління спадщиною та договір охорони спадкового майна, що укладається виконавцем заповіту). Друга група правочинів – це правочини, спрямовані на зміну черговості одержання права на спадкування та правочини, спрямовані на зміну частки у спадщині спадкоємцями за законом.

Другим критерієм класифікації правочинів у сфері спадкового права є правова спрямованість дій спадкоємців. За цим критерієм правочини поділяються на правочини, спрямовані на прийняття спадщини та правочини, спрямовані на відмову від прийняття спадщини.

Правочин, спрямований на прийняття спадщини за способом вчинення поділяється на фактичне, формальне та автоматичне прийняття спадщини. Правочин, спрямований на відмову від прийняття спадщини за способом вчинення поділяється на загальну та направлену відмову від прийняття спадщини.

3. Емансиповані неповнолітні мають право скласти заповіт, а відтак, з метою уникнення неоднакового застосування статтю 1234 ЦК України щодо упорядкування спадкових правовідносин, пропонується доповнити частину 1 відповідною вказівкою та викласти її в наступній редакції:

«1. Право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю, або неповнолітня особа, яка набула повної цивільної дієздатності відповідно до частини 2 статті 34 та статті 35 цього Кодексу».

4. Піддається критиці позиція, що зміст заповіту можуть становити виключно розпорядження немайнового характеру. Обґрунтоване положення про можливість сполучення у заповіті як розпорядчих, так і зобов'язальних елементів. При цьому розпорядчі елементи, основний з яких – призначення спадкоємців, значно переважають. Заповіт не є умовним правочином. Виключенням з цього є встановлена у ст. 1242 ЦК України можливість вчинення заповіту з умовою, що можна віднести до умовних правочинів.

5. Форма та вид заповіту не є однаковими поняттями. Форма заповіту – спосіб вираження волі, що залежить від двох чинників: суб'єкту посвідчення заповіту і порядку здійснення самої процедури. Напроти, вид заповіту напряму пов'язаний з його змістом. Зовнішній прояв волі, поведінка суб'єкта, що складає волевиявлення, завдяки

якій зміст волевиявлення може дійти до інших суб'єктів, і визначається поняттям форми. Виділяються два критерії поділу заповітів на групи залежно від форми цього правочину. За критерієм процедури посвідчення заповіти поділяються на: 1) простий заповіт; 2) заповіт при свідках; 3) секретний заповіт. За критерієм суб'єкту посвідчення заповіти класифікуються на такі: 1) нотаріальні; 2) службові; 3) консульські.

За змістом заповіти поділяються на такі: 1) заповіт з умовою; 2) заповіт з підпризначенням спадкоємця; 3) заповіт з встановленням сервітуту; 4) заповіт з встановленням заповідального відказу; 5) заповіт з встановленням заповідального покладення; 6) заповіт з призначенням виконавця заповіту; 7) заповіт з підпризначенням виконавця заповіту. За суб'єктним складом обґрунтована класифікація на: 1) особистий заповіт; 2) заповіт подружжя.

6. Умова у заповіті з умовою має подвійну правову природу, оскільки є одночасно видом заповідального розпорядження і підставою виникнення правовідношення спадкування за заповітом (юридичним фактом). З метою належного підтвердження настання умови, визначеної в заповіті, доводиться необхідність доповнення статті 1242 ЦК України частиною п'ятою такого змісту:

«5. Обов'язок встановлення наявності умови, визначеної в заповіті, на час відкриття спадщини, покладається на нотаріуса за місцем відкриття спадщини».

7. При встановленні заповідального відказу спадкове правонаступництво (сингулярне або будь-яке інше) не виникає. Зобов'язання із заповідального відказу слід віднести до недоговірних зобов'язань, які виникають із односторонніх правочинів, оскільки йому притаманні особливості зобов'язань такого роду. Обґрунтовано висновок про те, що заповідальне покладення не породжує зобов'язання.

8. Сформульоване положення про встановлення двох способів, за допомогою яких заповідач може скасувати заповіт, а саме: 1) скласти новий заповіт, який скасовує попередній; 2) скасувати заповіт шляхом учинення самостійного одностороннього правочину – скасування заповіту. При цьому зміна заповіту здійснюється лише складенням нового заповіту.

9. У випадку призначення заповідачем виконавця заповіту, який дає згоду на таке призначення в момент посвідчення заповіту, укладається договір між ними. Договірний характер мають також відносини з виконання заповіту у разі призначення виконавця спадкоємцями на підставі ч. 2 ст. 1287 ЦК України. Якщо ж заповідач

призначив виконавця заповіту у секретному заповіті, то навіть після надання останнім згоди на таке призначення, відносини матимуть недоговірний характер, а відповідне розпорядження заповідача та вказана згода за своєю правовою природою є односторонніми правочинами. Призначення виконавця заповіту судом та нотаріусом є юридичними фактами, утім за своєю правовою природою такі дії не є правочинами.

10. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування укладається між спадкоємцями тієї черги, що закликається до спадкування, з однієї сторони, та спадкоємцями наступної – з другої. Сторонами договору про зміну черговості одержання права на спадкування можуть бути лише фізичні особи, визначені хоча б у одній з черг спадкоємців за законом. Предметом цього договору є закликання до спадкування спадкоємця наступної черги, який за загальним правилом черговості не має право на спадкування. Даний договір є нетиповим, адже знаходиться за межами існуючих договірних типів.

11. До правочину, спрямованого на прийняття спадщини, відноситься дія спадкоємця щодо прийняття спадщини. Під правочином, спрямованим на прийняття спадщини, розуміється одностороння дія особи, що закликається до спадкування, в якій виражається її воля на отримання спадкової маси. Прийняття спадщини за своєю правовою природою є одностороннім правочином, що має зворотну силу. Виділяються наступні вимоги до правочину, спрямованого на прийняття спадщини: такий правочин має бути безумовним та беззастережним; не допускається вчинення правочину щодо прийняття лише частини спадкового майна – спадщина має бути прийнята як єдине ціле; правочин, спрямований на прийняття спадщини, має строковий характер, оскільки має бути вчинений протягом певного строку, встановленого в законі.

Строк для прийняття спадщини не може бути віднесений ні до присікальних, ні до давнісних строків, а представляє собою спеціальний строк, що діє у межах регулювання спадкових правовідносин.

12. До правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини, відноситься безпосередньо відмова від прийняття спадщини. Виділяються два види таких правочинів залежно від суб'єктної спрямованості: загальний та направлений. Строк, встановлений законом для вчинення правочину, спрямованого на відмову від прийняття спадщини, не може бути продовжений в судовому або нотаріальному порядку.

Законом обмежено вчинення правочину, спрямованого на відмову від прийняття спадщини на користь інших осіб наступними чинниками: 1) спадкоємець має право відмовитися від прийняття спадщини лише на користь осіб, визначених у ст. 1274 ЦК України; 2) спадкоємець позбавлений можливості відмовитися від прийняття спадщини на користь особи, позбавленої спадщини в заповіті або на користь спадкоємця, який усунений від права на спадкування; 3) особа, яка має право на обов'язкову частку, не має права відмовитися від прийняття спадщини на користь іншої особи.

13. Спільною ознакою правочинів, спрямованих на здійснення права на спадщину, визнається можливість їх відкликання протягом строку, встановленого для прийняття спадщини. Це зумовлено як загальним розширенням диспозитивних засад регулювання спадкових правовідносин, так і одностороннім характером досліджуваних правочинів.

14. Спадковий договір є одностороннім, консенсуальним, оплатним, алеаторним. Спадковий договір має два предмети: основний (майно відчужувача, стосовно якого укладається договір) та додатковий (дії набувача на виконання особистого розпорядження відчужувача). За таких обставин спадковий договір пропонується віднести до групи договорів про передачу майна у власність. Істотною умовою спадкового договору є умова про предмет, а також інші умови, на включенні яких до змісту договору наполягає хоча б одна сторона.

15. Суб'єктний склад спадкового договору визначається за правилами договірного, а не спадкового права, адже суб'єктами спадкових правовідносин є спадкодавець (заповідач) та спадкоємці. Спадковий договір може бути укладений через представника, який діє за довіреністю або на підставі закону. Набувачем у спадковому договорі може виступати лише повністю дієздатна фізична особа. Укласти спадковий договір може виключно юридична особа приватного права. Окремі норми глави 88 ЦК України можливо застосувати до відносин, що виникли у зв'язку із призначенням особи, яка контролюватиме виконання спадкового договору після смерті відчужувача. Правовий статус такої особи неоднаковий зі статусом виконавця заповіту, який є передусім учасником спадкових правовідносин.

Допускається множинність осіб на стороні набувача у спадковому договорі. У такому випадку набувачі, у разі смерті відчужувача, набувають майно, що є предметом спадкового договору, на праві спільної часткової власності, якщо договір не передбачає інше.

16. Дії, які повинен вчинити набувач за спадковим договором, мають відповідати наступним вимогам: такі дії мають бути чітко визначені та максимально конкретизовані; правомірними, тобто такими, що прямо не суперечать закону або моральним засадам суспільства; встановлення періодичності вчинення дій, що складають зміст обов'язку набувача.

Правом вимагати виконання спадкового договору наділені: 1) відчужувач; 2) особа, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після смерті відчужувача; 3) нотаріус за місцем відкриття спадщини у разі відсутності виконавця спадкового договору; 4) третя особа, на користь якої укладено спадковий договір. Наголошується на недоцільність призначення виконавця спадкового договору у випадку укладання такого договору на користь третьої особи.

17. До відносин, що виникають у зв'язку з виконанням спадкового договору, не може бути застосоване загальне положення ст. 531 ЦК України про дострокове виконання зобов'язання. Враховуючи односторонній характер спадкового договору, його виконання пов'язане з діями лише однієї сторони – набувача, а відтак виконання спадкового договору можна визначити як виконання набувачем покладеного на нього обов'язку. Виконання спадкового договору є складним юридичним вчинком, який має накопичувальну послідовність. Передоручення набувачем у спадковому договорі виконання розпоряджень відчужувача іншій особі можливе лише за обов'язковою згодою відчужувача. Обґрунтоване положення про доповнення статті 1305 ЦК України частиною другою такого змісту:

«*2. Набувач у спадковому договорі повинен вчинити покладену на нього дію майнового або немайнового характеру особисто.*

Набувач у спадковому договорі має право передати вчинення такої дії іншій особі, якщо це передбачено договором. Набувач, який передав вчинення дії за договором іншій особі, повинен негайно повідомити про це відчужувача».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Орлов І. П. До питання про класифікацію правочинів (договорів) у сфері спадкування за новим Цивільним кодексом України [Текст] / І. П. Орлов // Проблема юридичної особи у цивільному праві України / Нац. ун-т внутр. справ ; Харк. екон.-прав. ун-т. – Х., 2004. – С. 165-169.

2. Орлов І. П. Юридична характеристика спадкового договору [Текст] / І. П. Орлов // Актуальні проблеми права: теорія і практика : зб. наук. праць / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2012. – № 24 – С. 349-358.

3. Орлов І. П. Особливості правочинів, спрямованих на відмову від прийняття спадщини та їх види [Текст] / І. П. Орлов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць – Д., 2012. – № 3 (62). – С. 230-238.

4. Орлов І. П. Поняття та ознаки правочинів в сфері спадкового права [Електронний ресурс] / І. П. Орлов // Форум права. – 2012. – № 4 – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12oipspp.pdf.

АНОТАЦІЇ

Орлов І. П. Правочини в сфері спадкового права. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2013.

У дисертації подано теоретичне узагальнення і вирішення наукової проблеми, пов'язаної з особливостями вчинення правочинів у сфері спадкового права. Визначено поняття правочинів у сфері спадкового права та надана їх класифікація. Обґрунтовано ознаки вказаних правочинів, до яких віднесено: вчиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи-спадкодавця; мають переважно особистий характер; вчиняються з приводу майна, яке може перейти у спадщину; обмежені у часі певним строком, тобто мають строковий характер; мають визначений перелік, що означає можливість вчинення правочину, що зазначений у книзі шостій ЦК України.

Окремо розглядається договір про зміну черговості одержання права на спадкування, аналізуються його особливості, зокрема, суб'єктний склад, істотні умови, строки укладення. Доводиться необхідність розширення існуючої класифікації цивільно-правових договорів групою договорів, що укладаються у сфері спадкового права.

У обсязі окремих підрозділів розкривається юридична характеристика спадкового договору, визначаються права та обов'язки сторін за спадковим договором, а також визначаються проблеми виконання та розірвання спадкового договору.

Ключові слова: правочин, заповіт, сфера спадкування, спадкоємці, спадкодавець, спадкові правовідносини.

Орлов И. П. Сделки в сфере наследственного права. – Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2013.

В диссертации рассматриваются научные проблемы, связанные с особенностями совершения сделок в сфере наследственного права. Отдельно уделяется внимание понятию таких сделок, а также обоснованы следующие признаки сделок в сфере наследственного права: совершаются в связи со смертью физического лица-наследодателя, имеют преимущественно личный характер; совершаются по поводу имущества, которое может перейти по наследству; ограничены во времени определенным сроком; имеют определенный перечень, что означает возможность совершения сделок, указанных в книге шестой ГК Украины.

В работе указывается, что эмансипированные несовершеннолетние имеют право составить завещание. Форма и вид завещания не являются тождественными понятиями. Под формой понимается способ выражения воли, то есть речь идет о процедуре удостоверения этой сделки соответствующим должностным, служебным лицом. Вид завещания характеризует его содержание. Диссертант классифицирует завещания по форме, виду и субъектному составу. Отмечается, что при установлении завещательного отказа наследственное правопреемство (сингулярное или иное) не возникает. Обязательство из завещательного отказа следует отнести к недоговорным обязательствам, которые возникают из односторонних сделок. Диссертантом обосновывается, что завещательное возложение не порождает обязательство.

Автор анализирует договор об изменении очередности получения права на наследование, особенности такого договора, в частности, субъектный состав, существенные условия, сроки заключения. Обосновывается необходимость расширения существующей классификации гражданско-правовых договоров группой договоров, которые заключаются в сфере наследственного права.

Рассматривая сделки, направленные на отказ от принятия наследства, автор приходит к выводу о наличии двух способов отказа от наследства: подачи соответствующего заявления нотариусу и несовершение действий, направленных на принятие наследства.

В диссертации обосновывается, что наследственный договор является односторонним, консенсуальным, оплатным, алеаторным (рисковым). Кроме того, данный договор имеет два предмета – основной (имущество отчуждателя, относительно которого заключается договор) и дополнительный (действия приобретателя, направленные на исполнение личного распоряжения отчуждателя), в связи с чем наследственный договор предлагается отнести к группе договоров о передаче имущества в собственность.

Ключевые слова: сделка, завещание, сфера наследования, наследники, наследодатель, наследственные правоотношения.

Orlov I.P. Transactions in Inheritance Law. – Manuscript

Dissertation for the degree of candidate of law sciences, specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv 2013

Theoretical generalization and decision of the scientific problem connected with the closing transactions in the field of inheritance law is given in the dissertation. The notion of transaction in the field of inheritance law is defined and the classification of the transactions is given. Justified the following characteristics of the transactions which are committed in connection with the death of a natural person, the testator, have mainly personal nature, made on the inheritance, limited in a certain period of time, and have a closed list.

The contract that changes the order of qualifying for inheritance is separately examined and its peculiarities such as subject composition, the essential terms, and contracting time are analyzed. The necessity of the broadening the existing classification of civil legal contracts with the group of contracts that are made in the field of inheritance law.

In certain subclauses legal characteristics of the inheritance contract is shown, the rights and obligations of the parties of the inheritance contract are fixed, and also the problems of compliance with (the provisions of) inheritance contract and breach of inheritance contract.

Key words: transaction, will, field of inheritance, inheritance, heirs, testator, hereditary relations.